

Xurramov Rustam Sayfiddinovich

NIU, Surxondaryo kampusi
katta o'qituvchisi, pedagogikafanlari falsafa
doktori (PhD)

xurramovrustam8787@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0159-4757>

Hushboqov Bobur Sherali o'g'li

Navoiy innovatsiyalar universiteti,
Surxondaryo kampusi,
tarix yo'nalishi magistranti

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA SURXONDARYO HUDUDIDAGI SIYOSIY-IQTISODIY HAYOT VA ME'MORIY MEROS

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot Amir Temur va temuriylar davrida Surxondaryo hududining siyosiy-iqtisodiy hayoti hamda me'moriy merosini kompleks tarixiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda hududning temuriylar davlat tizimidagi o'rni, savdo yo'llari, qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik va shahar madaniyatining rivoji manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, Termiz va uning atrofidagi me'moriy obidalar temuriylar davrining badiiy-estetik tamoyillari va davlat mafkurasi bilan bog'liq holda o'rganiladi. Arxiv hujjatlari, o'rta asr yozma manbalari va zamonaviy tarixshunoslik tadqiqotlariga tayangan holda Surxondaryoning temuriylar davridagi siyosiy barqarorlik, iqtisodiy integratsiya va madaniy yuksalish jarayonlaridagi o'rni aniqlanadi. Tadqiqot natijalari hududni temuriylar sivilizatsiyasining muhim markazlaridan biri sifatida qayta baholash imkonini beradi.

Kalit so'zlar. Amir Temur davri, Temuriylar davlati, Surxondaryo tarixi, siyosiy-iqtisodiy hayot, me'moriy meros, shahar madaniyati, savdo yo'llari.

POLITICAL AND ECONOMIC LIFE AND ARCHITECTURAL HERITAGE OF THE SURKHANDARYA REGION DURING THE ERA OF AMIR TEMUR AND THE TIMURIDS

Annotation. This study provides a comprehensive historical analysis of the political and economic life and architectural heritage of the Surkhandarya region during the era of Amir Temur and the Timurids. The research examines the region's role within the Timurid state system, including trade networks, agriculture, craftsmanship, and urban development based on historical sources. Particular attention is given to architectural monuments in and around Termez as expressions of Timurid artistic and ideological principles. Drawing on archival materials, medieval written sources, and modern historiography, the article highlights Surkhandarya's contribution to political stability, economic integration, and cultural flourishing in the Timurid period. The findings support a reassessment of the region as an important center of Timurid civilization.

Keywords. Amir Temur era, Timurid state, Surkhandarya history, political and economic life, architectural heritage, urban culture, trade routes.

ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ И АРХИТЕКТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ СУРХАНДАРЬИНСКОГО РЕГИОНА В ЭПОХУ АМИРА ТЕМУРА И ТИМУРИДОВ

Аннотация. В исследовании представлен комплексный исторический анализ политико-экономической жизни и архитектурного наследия Сурхандарьинского региона в эпоху Амира Темура и Тимуридов. Рассматривается место региона в государственной системе Тимуридов, развитие торговли, сельского хозяйства, ремёсел и городской культуры на основе исторических источников. Особое внимание уделяется архитектурным памятникам Термина и прилегающих территорий как отражению художественно-идеологических принципов эпохи. На основе архивных материалов,

средневековых письменных источников и современной историографии раскрывается роль Сурхандарьи в обеспечении политической стабильности, экономической интеграции и культурного подъёма темуридского государства. Результаты исследования позволяют по-новому оценить регион как важный центр темуридской цивилизации.

Ключевые слова. Эпоха Амира Темура, государство Тимуридов, история Сурхандарьи, политико-экономическая жизнь, архитектурное наследие, городская культура, торговые пути.

Kirish. Amir Temur va temuriylar davri Markaziy Osiyo tarixida siyosiy markazlashuv, iqtisodiy tiklanish va madaniy yuksalish bilan tavsiflanadigan muhim bosqich hisoblanadi. XIV–XV asrlarda shakllangan temuriylar davlati nafaqat harbiy-siyosiy qudrati, balki rivojlangan shahar madaniyati, savdo aloqalari va me'moriy merosi bilan ham jahon sivilizatsiyasi tarixida alohida o'rin egallaydi. Ushbu tarixiy jarayonlarda Surxondaryo hududi geostrategik joylashuvi, qadimiy shahar an'analari va iqtisodiy resurslari bilan temuriylar davlatining muhim tayanch hududlaridan biri bo'lib xizmat qilgan.

Tarixiy manbalar va zamonaviy tarixshunoslik tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, Surxondaryo vohasi Amir Temur davrida savdo yo'llari tugunida joylashgan bo'lib, Movarounnahrni Xuroson, Hindiston va Eron hududlari bilan bog'lovchi iqtisodiy makon vazifasini bajargan. Termiz va uning atrofidagi shahar markazlari qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik va savdo faoliyati orqali temuriylar iqtisodiy tizimiga integratsiyalashgan. Bu jarayonlar hududda siyosiy barqarorlikni mustahkamlash bilan birga, urbanizatsiya va me'moriy taraqqiyotga ham kuchli turtki bergan.

Temuriylar davrining me'moriy merosi davlat mafkurasi va estetik qarashlarining moddiy ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Surxondaryo hududidagi maqbara, masjid va mudofaa inshootlari nafaqat diniy yoki ma'muriy markazlar, balki siyosiy hokimiyat ramzi sifatida ham xizmat qilgan. Arxeologik tadqiqotlar hamda o'rta asr yozma manbalari bu hududda temuriylar davriga oid qurilish an'analari, bezak uslublari va muhandislik echimlari yuqori darajada rivojlanganini tasdiqlaydi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u Surxondaryo hududini temuriylar davlati tarkibidagi periferiya emas, balki siyosiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlarning faol ishtirokchisi sifatida ko'rib chiqadi. Tadqiqot arxiv manbalari, o'rta asr tarixiy asarlari va zamonaviy ilmiy izlanishlarga tayangan holda hududning temuriylar davridagi o'rnini kompleks tahlil qilishga qaratilgan. Ushbu yondashuv Surxondaryoning mintaqaviy tarixini umumtemuriy sivilizatsiya kontekstida qayta baholash imkonini beradi hamda Markaziy Osiyo tarixidagi siyosiy-iqtisodiy va madaniy integratsiya jarayonlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Amir Temur va Timurids davrini Surxondaryo hududida o'rganish masalalariga bag'ishlangan quyidagi adabiyotlar (B.A.Ahmedov, F.Manz, M.E.Subtelny, V.V.Bartold, A.A.Askarov, A.Nabiev, Yu.Bregel, A.S.Sagdullaev, G.A.Pugachenkova) mavzuni turli registrlarda — siyosiy, iqtisodiy, arxitektura va mintaqaviy tarix nuqtai nazaridan yoritadi. Ushbu asarlar Surxondaryo viloyatining tarixiy tahliliga mustahkam nazariy-metodologik zamin yaratadi.

F.Manz (The Rise and Rule of Tamerlane) [2, 214-p.], M.E.Subtelny (Timurids in Transition) [3, 350-p.] va Yu.Bregel (An Historical Atlas of Central Asia) [7, 180-p.] asarlari temuriylar davrining makro-kontekstini ta'minlaydi — imperiya tuzilishi, siyosiy institutlar, hududiy integratsiya va savdo yo'llarining mintaqaviy tarmoqlari. Bu manbalar tarixiy jarayonlarni keng miqyosda ko'rish va Surxondaryo misolida o'rganiladigan mikro-jarayonlarni imperiyaviy model bilan solishtirish imkonini beradi. Ular siyosiy markazlashuv, xaritalashtirish va siyosiy legitimatsiya masalalarini nazariy jihatdan mustahkamlaydi, ammo mintaqaviy o'ziga xosliklar va lokal agentlarning (mahalliy elita, savdogarlar, hunarmandlar) tafsilotlarini etarlicha chuqur tahlil qilmaydi — shu nuqta mahalliy tadqiqotlarni asosiy vazifa qilib ko'rsatadi.

B.A.Ahmedov [1, 256-b.] va A.A.Askarovning [5, 512-b.] milliy tarixiy etakchi ishlari temuriy siyosatning O'zbekiston kontekstidagi ifodalarini ta'kidlaydi: markaziy hokimiyatning

52 hududiy boshqaruv mexanizmi, er munosabatlari, soliq va harbiy tashkilotlar. Ularning tahlillari Surxondaryoda sugʻorish tizimlari va agrar iqtisodiyotni tiklash orqali amalga oshirilgan strategik siyosatning mahalliy oqibatlarini tushuntirish uchun muhimdir. Biroq bu ishlarda arxeologik material va anʻanaviy manbalar bilan bogʻliq kichik topilmalar kamroq ishlangan — shuning uchun lokal arxeologiya va material madaniyatga urgʻu beruvchi tadqiqotlarni qoʻshimcha qilish talab etiladi.

A.Nabievning “Surxondaryo vohasi tarixi” [6, 220-b.] asari va G.A.Pugachenkova-ning “Архитектурное наследие Темуридов” [9, 280-c.] hududning meʼmoriy-madaniy merosini, shuningdek Termiz atrofidagi arxitektura anʼanalarini batafsil yoritadi. A.Nabiev vohaning ijtimoiy-etnografik qatlamlarini, mahalliy manbalarni va erli tizimlarning oʻziga xos xususiyatlarini taqdim etadi; G.A.Pugachenkova esa meʼmoriy obidalar — ularning konstruksion va bezak uslublari orqali temuriy estetikani regional kontekstda tahlil qiladi. Bu asarlar birgalikda Surxondaryo meʼmoriy merosini siyosiy va iqtisodiy fon bilan bogʻlash imkonini beradi: meʼmoriy inshootlar nafaqat estetik obʼektlar, balki markaziy hokimiyat legitimatsiyasining material izlari ekanini koʻrsatadi.

V.V.Bartold [4, 480-b.] va A.S.Sagdullaev [8, 304-b.] kabi klassik tarixshunoslik makalalari mintaqaning uzoq tarixiy kontekstini beradi, ularning tadqiqotlari tarixiy uzluksizlik va madaniy taʼsirlarni aniqlash uchun zarur. F.Manz va M.E.Subtelnyning zamonaviy tahlillari bilan birgalikda foydalanilganda, bu manbalar temuriylar davri siyosati va madaniy akklimatsiyani — turko-fors politikani — chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Ularning kombinatsiyasi markaz–periferiya munosabatlarini, mahalliy elita integratsiyasini va mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy oʻzgarishlarni tushuntirishda samarali nazariy platforma hosil qiladi.

Taqqoslash va tahlil natijasida quyidagi strategik yoʻnalishlar tavsiya qilinadi: (a) hududiy arxivlarni va oʻrta asr manbalarining lokal nusxalarini sistematik qayta koʻrib chiqish; (b) Termiz va unga tutash hududlarda arxeologik ekspeditsiyalar orqali savdo yoʻllari, karvonsaroy va bozor komplekslarining material tasdigʻini topish; (c) meʼmoriy obidalarni tipologik jihatdan qayta klassifikatsiyalash va konstruksion-teknik tahlilni olib borish; (d) temuriylar davrining siyosiy-iqtisodiy modelini surxondaryo misolida markaz-periferiya nazariyalari kontekstida yangilash.

Siz taqdim etgan adabiyotlar korpusi — makro- va mikrodarajadagi tadqiqotlar uygʻunligi jihatidan etarli va kuchli ilmiy zamin yaratadi. Biroq mazkur materiallarni haqiqiy akademik innovatsiyaga aylantirish uchun interdisipliner yondashuv, lokal arxiv materiallari va arxeologik dalillarni tizimli integratsiya qilish zarur. Shu tariqa Surxondaryo hududi Amir Temur va Temuriylar davridagi siyosiy-iqtisodiy hayot hamda meʼmoriy merosni nafaqat tavsiflash, balki yangi nazariy modellar yordamida tushuntirish imkoniga ega boʻladi.

Tahlil va natijalar. Amir Temur va temuriylar davrida Surxondaryo hududi Movarounnahrning janubiy strategik mintaqasi sifatida siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarning muhim boʻgʻinini tashkil etgan. Tahlillar shuni koʻrsatadiki, bu hudud temuriylar davlatining harbiy-logistik tizimi, savdo aloqalari va hududiy boshqaruv mexanizmlarida faol ishtirok etgan. Surxondaryo vohasi Xuroson va Hindiston yoʻnalishidagi karvon yoʻllari ustida joylashgani sababli, u iqtisodiy tranzit hududi sifatida davlat xazinasiga barqaror daromad keltiruvchi makon boʻlgan.

Tarixiy manbalarda Termiz va uning atrofidagi aholi punktlari qishloq xoʻjaligi, sugʻorma dehqonchilik va hunarmandchilik markazlari sifatida tilga olinadi. Temuriylar davrida irrigatsiya tizimlarining tiklanishi va er egaligi munosabatlarining qayta tashkil etilishi mintaqada iqtisodiy faollikni kuchaytirgan. Bu jarayon urbanizatsiya darajasining oshishiga olib kelib, shaharlarda bozorlar, karvonsaroylar va hunarmandchilik ustaxonalari rivojlanganini arxeologik topilmalar tasdiqlaydi.

Siyosiy jihatdan Surxondaryo temuriylar imperiyasining janubiy mudofaa hududi sifatida muhim rol oʻynagan. Hududda harbiy garnizonlar joylashtirilishi, qalʼa va mudofaa inshootlarining qurilishi markaziy hokimiyatning hududiy nazoratni mustahkamlashga qaratilgan siyosatini koʻrsatadi. Bu jarayon mahalliy boshqaruv elitalarining temuriylar davlat tizimiga

integratsiyalashuvi orqali amalga oshirilgan bo'lib, natijada siyosiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanish o'rtasida o'zaro bog'liqlik shakllangan.

Me'moriy meros tahlili shuni ko'rsatadiki, temuriylar davrida Surxondaryo hududida qurilgan diniy va fuqarolik inshootlari davlat mafkurasi, san'at va me'morchilik an'alarining uyg'unlashgan namunalaridir. Maqbara va masjid majmualarida geometrik naqshlar, koshinkor bezaklar va monumental hajm echimlari temuriylar davriga xos estetik tamoyillarni aks ettiradi. Bu obidalar nafaqat diniy markaz, balki siyosiy legitimlik va madaniy identitet ramzi sifatida ham xizmat qilgan.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, Surxondaryo hududi temuriylar davrida periferiya emas, balki iqtisodiy integratsiya, harbiy strategiya va madaniy almashinuvning faol markazlaridan biri bo'lgan. Hududning siyosiy barqarorligi savdo aloqalarini kengaytirishga, iqtisodiy faollik esa me'moriy va madaniy yuksalishga zamin yaratgan. Shu tariqa, Surxondaryo temuriylar sivilizatsiyasining hududiy modeli sifatida davlat qurilishi, iqtisodiy boshqaruv va san'at taraqqiyotining o'zaro bog'liqligini yaqqol namoyon etadi.

Umumiy tahlil Surxondaryo vohasini Amir Temur va temuriylar davrida Markaziy Osiyodagi siyosiy-iqtisodiy va madaniy integratsiya jarayonlarining muhim laboratoriyasi sifatida baholash imkonini beradi. Ushbu natijalar hudud tarixini qayta talqin qilishga hamda temuriylar merosini mintaqaviy kontekstda chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot ko'rsatdiki, Amir Temur va Timurids davrida Surxondaryo viloyati hududi nafaqat imperiyaning periferiyasi, balki siyosiy-iqtisodiy integratsiya va madaniy ijodkorlikning faol markazlaridan biri bo'lgan. Mintaqaning geostrategik joylashuvi va savdo-transit yo'llari (Xuroson—Hind yo'li) hududni iqtisodiy jihatdan davlat xarajasiga sezilarli daromad keltiruvchi, shuningdek harbiy-logistik nuqta sifatida qimmatli qildi. Arxeologik va tarixiy manbalar shuni ko'rsatadiki, suvli sug'orish tizimlarining tiklanishi, hunarmandchilik va bozor inshootlarining rivojlanishi hududni urbanizatsiya va iqtisodiy faollikning markaziga aylantirgan.

Me'moriy meros tahlili Temuriylar estetikasi va davlat mafkurasining moddiy ifodasini ochib beradi: Termiz va atrofidagi masjid, maqbara va mudofaa inshootlarida kuzatilgan monumental hajm, koshinkor bezak va konstruksion echimlar imperiya madaniy programasining regional talqinini aks ettiradi. Shu bilan birga, hududdagi me'moriy yodgorliklarning funksional tabiatiga e'tibor qaratilsa, ularning nafaqat diniy va madaniy, balki siyosiy legitimlashtirish vazifasini ham bajarilgani aniq bo'ladi.

Tahliliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, Temuriylar davridagi siyosiy barqarorlik va iqtisodiy integratsiya hududiy madaniy almashinuvni rag'batlantirib, me'moriy yuksalishga ijobiy zamin yaratgan. Biroq, bu jarayon markazlashgan siyosat va mahalliy institutlar o'rtasidagi murakkab moslashuv bilan ham kechgan; mahalliy an'analar va markaziy talablar orasidagi muvozanat doimo qayta belgilangan.

Amaldagi ilmiy va amaliy xulosalar quyidagilardan iborat: birinchidan, Surxondaryo temurid davrdagi pozitsiyasini Markaziy Osiyo tarixidagi mintaqaviy markaz sifatida qayta baholash zarur (Allworth, Khalid, Golombek kabi tadqiqotlarga asoslanib); ikkinchidan, me'moriy obidalarni saqlash va arxeologik tadqiqotlarni kengaytirish hududning tarixiy identitetini tiklash va turizm-madaniy rivojlanishni ta'minlash uchun strategik ahamiyatga ega; uchinchidan, tarixiy tadqiqotlarda mintaqaviy va imperiyaviy analitik o'qni uyg'unlashtirish — siyosiy, iqtisodiy va madaniy omillarni birgalikda tahlil qilish — muhim metodologik tamoyil sifatida saqlanadi.

Umuman olganda, Surxondaryo hududi Amir Temur va Temuriylar davrida davlat qurilishi, iqtisodiy boshqaruv va madaniy ijodkorlikning o'zaro bog'liqligini namoyon etgan dinamik mintaqaga bo'lgan. Ushbu davrni chuqur ilmiy o'rganish mintaqaning o'tmishini qayta tiklash va zamonaviy madaniy-iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini tarixiy asosda shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmedov B.A. Amir Temur. – Toshkent: Fan, 1996. – 256 b.
2. Manz F. The Rise and Rule of Tamerlane. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989. – 214 p.
3. Subtelny M.E. Timurids in Transition: Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran. – Leiden: Brill, 2007. – 350 p.
4. Bartold V.V. Turkiston mo'g'ullar istilosi davrida. – Toshkent: Fan, 1963. – 480 b.
5. Askarov A.A. O'zbekiston tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1994. – 512 b.
6. Nabiev A. Surxondaryo vohasi tarixi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. – 220 b.
7. Bregel Yu. An Historical Atlas of Central Asia. – Leiden: Brill, 2003. – 180 p.
8. Sagdullaev A.S. O'zbekiston davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Akademiya, 2001. – 304 b.
9. Пугаченкова Г.А. Архитектурное наследие Темуридов. – Ташкент: Фан, 1979. – 280 с.